

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות

פרקים ד-ה: תפילה

סוגיה א: חיוב תפילה מדאורייתא או מדרבנן?

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

© כל הזכויות שמורות למחבר

סוגיה א: חיוב תפילה מדאורייתא או מדרבנן?

*

רקע

נחלקו הראשונים אם מצות תפילה היא מהתורה או מדרבנן, אנו נפתח את פרקים רביעי וחמישי העוסקים בדיני תפילה, בביאור מחלוקת זו.

מקורות

- א. ספר המצוות לרמב"ם עשה ה, השגת הרמב"ן שם [ניתן לדלג על הקטעים באותיות הקטנות]
 ב. גמ' כא. "והרי תפלה דדבר שהצבור עסוקין בו... ותפלה דרבנן"
 ג. רמב"ם הל' תפלה פ"א הל' א-ד [עדיף את כל הפרק]
 ד. להעמקה: שאגת אריה סי' יד, משכנות יעקב סי' צ

ספר המצוות לרמב"ם עשה ה

והמצוה החמישית היא שצונו לעבדו יתעלה וכבר נכפל צווי זה פעמים: אמר [שמות כג, כה] "ועבדתם את י"י אלהיכם", ואמר [דברים יג, ה] "ואתו תעבדו", ואמר [דברים ו, יג] "ואתו תעבדו", ואמר [דברים יא, יג] "ולעבדו". ואף על פי שזה הצווי הוא גם כן מן הציוויים הכוללים כמו שביארנו בשרש הרביעי, הנה יש בו יחוד שהוא צוה בתפילה. ולשון ספרי [דברים פ"א] "ולעבדו זו תפילה. ואמרו גם כן [שם]: ולעבדו זה תלמוד. ובמשנתו של רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי [פרשה יב] אמרו: מנין לעיקר תפילה בתוך המצות, מהכא "את י"י אלהיך תירא ואתו תעבדו". ואמרו [מדרש תנאים ממדרש הגדול פ' ראה]: עבדהו בתורתו עבדהו במקדשו. כלומר ללכת שם להתפלל בו ונגדו, כמו שבאר שלמה עליו השלום.

השגות הרמב"ן לספר המצוות עשה ה

כתב הרב... [כאן מביא הרמב"ן את כל דברי הרמב"ם]. ואין הסכמה בזה. שכבר בארו החכמים בגמרא תפלה דרבנן, כמו שאמרו בשלישי שלברכות [כא]. לענין בעל קרי שקורא קריית שמע ומברך על המזון לאחריו ואינו מתפלל, והעלו הטעם בזה: אלא קריאת שמע וברכת המזון דאורייתא תפלה דרבנן. ואמרו עוד [שם]: ספק קרא קריאת שמע ספק לא קרא קריאת שמע חוזר וקורא קריאת שמע, ספק התפלל ספק לא התפלל אינו חוזר ומתפלל, דקריאת שמע דאורייתא תפלה דרבנן. ובגמרא סוכה [לח]. אמרו גבי תפלה דתנן ואם התחילו אין מפסיקין, והקשו מלולב דקתני נוטל על שולחנו אלמא מפסיק, והשיבו בדרך תימה: מאי קושיא הא דאורייתא הא דרבנן. וכבר ראינו בהלכות תפלה [ראש פ"א] שאמר [הרמב"ם] שחייב אדם מן התורה בתפלה בכל יום אלא שאין מנין התפלות ולא משנה התפלה מן התורה, וכך כתב בזה המאמר במצוה עשירית, שזמני התפלה אינם מן התורה אבל חובת התפלה עצמה היא מן התורה. וגם זה אינו נכון בעיני. שבעל קרי מברך על המזון לאחריו מפני שהוא מן התורה ואינו מתפלל עד שיטבול אפילו עמד כמה ימים בקריו. ועוד, שמי שנאנס ולא התפלל בשחרית ובמנחה נסתפק בעצמו ספק התפלל

ספק לא התפלל, אם כן לפי דבריו שלהרב היה צריך לחזור ולהתפלל, והם פסקו לעולם בכל ספק בתפלה שאינו חוזר ומתפלל מפני שהיא מדרבנן. ואם איננה מצוה בכל יום, מתי תהיה החובה הזאת המוטלת עלינו מהתורה? שיתפלל יום אחד בשנה? או בכל ימיו פעם אחת? וכבר אמרו [ראש השנה לה]. ברב יהודה דמתלתינן יומין לתלתינן יומין הוה מצלי, לפי שהיה עוסק בתורה וסומך על מה שאמרו [שבת יא.]: חברים שהיו עוסקין בתורה מפסיקין לקריאת שמע ואין מפסיקין לתפלה, שהיא דרבנן לעולם. אלא ודאי כל ענין התפלה אינו חובה כלל, אבל הוא ממדות חסד הבורא יתברך עלינו ששומע ועונה בכל קראינו אליו. ועיקר הכתוב "ולעבדו בכל לבבכם" מצות עשה שתהיה כל עבודתנו לאל יתברך בכל לבבנו, כלומר בכוונה רצויה שלימה לשמו ובאין הרהור רע, לא שנעשה המצות בלא כונה או על הספק אולי יש בהם תועלת, כענין "ואהבת את י"י אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאורך", שהמצוה היא לאהוב את השם בכל לב ולב ושנסתכן באהבתו בנפשנו ובממוננו. ומה שדרשו בספרי [דברים פסקא מא]: ולעבדו זה התלמוד דבר אחר זו תפלה - אסמכתא היא, או לומר: שמכלל העבודה, שנלמוד תורה ושנתפלל אליו בעת הצרות ותהיינה עינינו ולבנו אליו לבדו כעניני עבדים אל יד אדונייהם. וזה כענין שכתוב [במדבר י, ט]: "וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצורך אתכם והרעותם בחוצות ונזכרתם לפני י"י אלהיכם", והיא מצוה על כל צרה וצרה שתבא על הצבור לצעוק לפניו בתפלה ובתרועה, והוא הענין שבאר שלמה ע"ה כמו שכתוב [מלכים א ח, לה; דברי הימים ב ו, כו]: "בהעצר השמים ולא יהיה מטר", וכתוב: "רעב כי יהיה דבר כי יהיה שדפון ירקון ארבה חסיל כי יהיה כי יצר לו אויבו בארץ שעריו כל נגע כל מחלה כל תפלה כל תחנה אשר יהיה לכל האדם לכל עמך ישראל אשר ידעו איש נגע לבבו ופרש כפיו אל הבית הזה". וכבר דרשו עוד שם בספרי: רבי אליעזר בן יעקב אומר ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם מה תלמוד לומר, והלא כבר נאמר בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאורך - להלן ליחיד וכאן לצבור, כאן לתלמוד כאן למעשה. יאמר, שנצטוונו לעבוד השם יתברך בכל לבבנו בלמוד תורתו ובעשיית מצותיו. וכן זו ששנויה שם: ואותו תעבדו עבודו בתורתו עבודו במקדשו - פירושו לומר שיעבדו אותו במקדשו בעבודת הקרבנות והשיר וההשתחואה שם מוסיף על עבודת המצות. לפי שאמר הכתוב [דברים יג, ה]: "אחרי י"י אלהיכם תלכו ואותו תיראו ואת מצותיו תשמורו", ודרשו שם בספרי: ואת מצותיו תשמורו - זו מצות עשה, ובקולו תשמעו - ליתן לא תעשה בקול נביאיו, הנה עשיית המצות כלן כבר נאמר, ולכך דרשו "ואותו תעבדו" בעבודת המקדש, ואמרו בפירוש כלל הפסוק: עבודו בתורתו עבודו במקדשו, לומר שצוה תחלה עבודו בתורתו כלומר בעשיית המצות כולן מרישיה דקרא, וצוה עבודו במקדשו מן "ואותו תעבדו" לומר כי בזה כולו תהיה עבודתנו שלימה אליו יתעלה. והנה הם מצות כוללות. אבל מפני שצוה אותנו בפסוק "בכל לבבכם" בעניין חדש להיות כל לבבנו מיוחד אליו יתעלה בענין עשיית המצות, כאשר פירשתי, יתכן שתבא המצוה הזאת בחשבון רמ"ח מצות עשה. ומן הטעם הזה אצלו לא ימנו המצות הכוללות מפני שכבר נמנו בפרטן, וכמו שלא נמנה הכפל מצוה מן המצות פעמיים שלש בפרט אלא אחת, כן לא נמנה כפילן בכלל אלא לאחת. ואולם אם חדש בכפילן והוסיף בו עניין ראוי להמנות, ימנו. ואם אולי יהיה מדרשם בתפלה עיקר מהתורה נמנה אותו במניינו של הרב, ונאמר שהיא מצוה לעת הצרות, שנאמין שהוא יתברך ויתעלה שומע תפלה והוא המציל מן הצרות בתפלה וזעקה. והבין זה.

הסבר הסוגיה

המצוה החמישית היא, שצונו לעבדו יתעלה... ואף על פי שזה הצווי הוא גם כן מן הציוויים הכוללים... יש בו יחוד שהוא צוה בתפלה. [ספר המצות לרמב"ם, עשה ה]

במקורות התנאיים והאמוראיים יש סתירה לגבי חיוב תפילה אם הוא מהתורה או מדרבנן. בספרי דברים [פסקא מא] ובמדרש רבי אליעזר הגדול [פרשה יב] מפורש שיש מצוה מהתורה להתפלל: "ולעבדו" - זו תפילה. בגמ' [נא.] מובא שחיוב תפילה הוא רק מדרבנן. הרמב"ם [ספר המצוות, עשה ה] והרמב"ן [בהשגות שם] חולקים בנקודה זו. הרמב"ם סובר שחיוב תפילה מהתורה, וכך הוא פותח את הלכות תפילה [פ"א ה"א]: "מצות עשה להתפלל בכל יום שנאמר 'ועבדתם את ה' א-להיכם', מפי השמועה למדו שעבודה זו היא תפלה."

הרמב"ם מאמץ את הספרי כמקור מרכזי, ואת הגמרות, האומרות שתפילה דרבנן, מפרש הרמב"ם, שהן עוסקות בתפילות שחרית, מנחה וערבית, שהן מדרבנן. מהתורה אין מנין לתפילות היום, אין זמנים לתפילה, ואין נוסח לתפילה [חשוב לציין: ברמב"ם (הל' תפילה פ"א ה"ב) מפורש, שמבנה התפילה: שבה, בקשה והודאה הוא מהתורה]. חכמים קבעו שיש להתפלל שלוש תפילות בכל יום, קבעו את הזמן של כל תפילה, וקבעו את נוסח התפילה.

הרמב"ן חולק, ומאמץ את הגמ' כמקור מרכזי. לדעת הרמב"ן, הגמ' עוסקת גם באדם שלא התפלל כמה ימים, וגם לגביו אומרת הגמ' שחיוב תפילה דרבנן. הרמב"ן מודה שיש למנות את הציווי 'ועבדתם את ה' א-להיכם' כמצוה במנין המצוות, אך לדעתו התורה אינה מצוה על התפילה אלא מצוה "שתהיה כל עבודתינו לא-ל יתברך בכל לבבנו, כלומר בכוונה רצויה שלימה לשמו ובאין הרהור רע, לא שנעשה המצות בלא כונה או על הספק אולי יש בהם תועלת". הרמב"ן מבאר שהמצוה לעבוד את הקב"ה היא מצוה כללית, ולכן לא היה ראוי למנותה, אך יתכן למנותה מפני שמתחדש במצוה זו שצריך לעשות את המצוה בכוונה לשמו של הקב"ה בלבד ולא לתועלת אישית.

הסברו של הרמב"ן אינו תואם את דברי הספרי הקובע ש"לעבדו זו תפלה", ולכן הוא מעלה שלוש אפשרויות לביאור דברי הספרי:

א. דברי הספרי אינם מגדירים את המצוה "לעבדו", אלא הם אסמכתא לחיוב מדרבנן להתפלל.

ב. הספרי אינו עוסק בחיוב פורמאלי להתפלל, אלא מגדיר את התפילה כחלק מעבודת ה'. עובד ה' חייב לדעת שהקב"ה הוא היחידי שיכול להושיעו בעת צרה, ולכן הוא חייב להתפלל לה' בעת צרה.

ג. הספרי אינו עוסק בציווי להתפלל אלא בציווי להאמין שהקב"ה שומע תפילה "והוא המציל מן הצרות בתפלה וזעקה".

מלשוננו של הרמב"ן משמע שלא רק בגלל הראיות מהגמרות הוא דוחה את שיטתו של הרמב"ם, אלא שקשה לו לקבל את עצם התפיסה. לדעת הרמב"ן "כל ענין התפלה אינו

חובה כלל אבל הוא ממדות חסד הבורא יתברך עלינו ששומע ועונה בכל קראנו אליו". תפילה היא זכות וחסד, ואינה יכולה להיות חובה ומצוה.

הרמב"ם מנסח את הגדרת מצות תפילה בשני ניסוחים שונים. בכותרת להלכות תפילה הוא כותב: "מצוה אחת לעבוד את ה' בכל יום בתפילה". ניסוח זה תואם את הניסוח בספר המצוות, שם הוא כותב: "והמצוה החמישית היא שצונו לעבדו יתעלה". בהלכה הראשונה של הלכות תפילה הרמב"ם כותב: "מצות עשה להתפלל בכל יום", וניסוח זה תואם את הניסוח במנין הקצר בפתיחה למשנה תורה: "להתפלל לו, שנאמר 'ועבדתם את ה' א-להיכם', עבודה זו תפלה". הניסוח הכפול נובע מכך שמעשה המצוה הוא להתפלל, אך קיום המצוה אינו באמירת מילות התפילה, אלא בדבקות בבורא ובעבודתו.

סיכום

לדעת הרמב"ם תפילה היא מצוה מהתורה כחלק מעבודת ה', ולדעת הרמב"ן תפילה אינה חובה מהתורה אלא היא "ממדות חסד הבורא".